

نقد، گزارش و معرفی

اهمیت و جایگاه اسناد قوه قضائیه

غفار رحمتی*

Rahmati Ghafar@Yahoo.com

مقدمه

نتیجه اندیشه‌ها، فعالیتها و اقدامات انجام شده در هر سازمان، به صورت اسناد و مدارک نگهداری می‌شود و این سوابق - که با صرف وقت و هزینه‌های فراوان فراهم می‌آیند - حاوی اطلاعات و تجربیات گرانبهایی است که در تعالی سازمان و اهداف آن نقش مهمی دارند.^۱ این عبارت، اهمیت و جایگاه اسناد را در هر دستگاه و سازمانی نمایان می‌سازد. اسناد و مدارک، به عنوان مهم‌ترین وسیله شناسائی و تعیین هویت هر ملت و کشور به حساب می‌آیند و همان‌گونه که شناسنامه نشان‌دهنده هویت فرد است، اسناد ملی هم یکی از شناسه‌های هویت ملتها محسوب می‌شوند. بنابراین برای تبیین درست هویت هر ملت، ناگزیر باید به اسناد مراجعه کرد و نقش اسناد در روشن ساختن تاریخ انکارناپذیر است.^۲ اسناد در کنار سایر آثار و مدارک تاریخی، بازگوکننده ناگفته‌ها و فراز و نشیبهای حیات هر ملت در دورانهای مختلف و چشمه‌های همیشه جوشان تداوم تمدن و فرهنگ ملت‌هاست که در دل مراکز اسناد و بایگانیها، همچون ارمغانی ارزشمند، نگهداری می‌شوند.

اهمیت حفظ و حراست این چنین آثار و مدارک

* کارشناس ادبیات فارسی.

بایگانی سنتی اسناد (عکس تزئینی است).

با ارزش از گزند عوامل گوناگون مخرب طبیعی و غیرطبیعی و چپاول غارتگران سیاسی و اقتصادی، بر کسی پوشیده نیست؛ به طوری که ملتها و کشورهایی که تازه پا به دایره تمدن نهاده‌اند، می‌کوشند وجود و هستی خود را بر پایه شواهد تاریخی یعنی اسناد و مدارک موجود در آرشیوها، استوار سازند و اگر فاقد چنین پیشینه‌ای باشند، تلاش می‌کنند از دیگران به هر طریقی بگیرند یا برابند.^۳

لازم است قبل از پرداختن به موضوع، درخصوص تاریخچه اداره اسناد و بایگانی راکد قوه قضائیه و نقش و عملکرد آن درخصوص اسناد دستگاه قضائی، مطالب مختصری بیان شود.

تاریخچه اداره اسناد و بایگانی راکد قوه قضائیه

الف - اداره اسناد بایگانی راکد قوه قضائیه، قبل از پیروزی انقلاب اسلامی

۱- پیش از تأسیس سازمان اسناد ملی ایران

بدیهی است همزمان با ایجاد شعب قضائی، در کنار آنها مراکزی برای نگهداری پرونده‌های مختومه ایجاد شد و به همین خاطر، هم اینک پرونده‌هایی از

دوره قاجار نیز در بایگانیهای راکد قوه قضائیه نگهداری می‌شود. با ایجاد تشکیلات جدید قضائی در عصر پهلوی اول به دست علی‌اکبر داور، این روند سازمان یافته شد؛ لذا هم اکنون اسناد بسیار زیادی از آن دوره در بایگانیهای قوه قضائیه موجود است. اما اداره اسناد و بایگانی راکد این قوه، طبق تصویبنامه شماره ۴۰۱۶۲، ۴۴/۱۰/۱ هیئت وزیران و موافقتنامه شماره ۱/۱۸۶۳۹ م، ۲۷/۱۰/۲۶ سازمان امور اداری و استخدامی کشور، زیر نظر وزیر دادگستری ایجاد شد و مأموران آن به عنوان رابطان امور اسناد راکد، برای انجام وظایف ذیل شناخته شدند:

الف - بازرسی مستمر بایگانیهای راکد ادارات و واحدهای مختلف، به منظور حفظ کمیت و کیفیت اوراق و اسناد و جلوگیری از هرگونه سوء جریان که موجب ضایع شدن یا تخریب و یا به هم خوردن نظم و ترتیب پرونده‌ها گردد.

ب - مطالعه در امور مربوط به بایگانیهای راکد و فراهم آوردن تسهیلات لازم برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز، در مورد کمیت و کیفیت محتویات بایگانیهای راکد، با همکاری ادارات و واحدهای مربوط.

ج - فراهم آوردن وسایل اجرا و نظارت و نحوه اجرای برنامه‌هایی که به منظور تشخیص، تفکیک، صورت‌برداری و بسته‌بندی اوراق و پرونده‌های قابل انتقال به مرکز بایگانی راکد، با رهنمود سازمان امور اداری و استخدامی کشور، تهیه و تنظیم می‌گردد.

د - برنامه‌ریزی امور مربوط به ارسال و تحویل پرونده‌های راکد به مرکز بایگانی راکد و سرپرستی

نماینده یا نمایندگان سازمان متبوعه که طبق تصویبنامه شماره ۴۰۱۶۲ مورخ ۱۳۴۴/۱۰/۱ هیئت وزیران، به سمت مأمور در مرکز بایگانی راکد انجام وظیفه خواهند کرد.

و - تشریک مساعی و اتخاذ تصمیم در امور تهیه دستورالعملها و بخشنامه‌ها و مقررات لازم برای اجرای برنامه‌های مربوط.^۴

۲- پس از تصویب قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در تاریخ ۱۳۴۹/۲/۱۷ ش. ۱۹۷۰/۵/۷ م.

اداره اسناد و بایگانی راکد قوه قضائیه، از نظر تشکیلاتی زیر نظر دفتر وزارتی بود. این اداره، علاوه بر انجام وظایف درون تشکیلاتی خود، آئین‌نامه‌ها و دستورالعملهای صادره از سازمان اسناد ملی را اجرا می‌کرد و در همین راستا، در تاریخ ۱۳۵۲/۲/۱۸ ش. ۱۹۷۳/۵/۸ م، مجوز امحای برخی از اوراق و پرونده‌های زائد خود را از سازمان مذکور اخذ کرد.

ب - اداره اسناد و بایگانی راکد قوه قضائیه، پس از پیروزی انقلاب اسلامی

اداره اسناد و بایگانی راکد، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از نظر ساختار تشکیلاتی دستخوش تغییر و تحولات گوناگونی شد؛ به طوری که زیر نظر شورای عالی قضائی معاونت شورای عالی قضائی، وزارت، معاونت هماهنگی و ارتباطات وزارت دادگستری، و معاونت طرحها و برنامه‌های قوه قضائیه اداره می‌شده و در حال حاضر، زیر نظر معاونت حقوقی و توسعه قضائی قوه قضائیه اداره می‌گردد. اداره اسناد و بایگانی راکد، پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز، کوشیده است سوابق و پرونده‌های خود را هماهنگ با قانون تأسیس سازمان

اسناد ملی ایران و آئین‌نامه و دستورالعمل‌های قوه قضائیه و سازمان مذکور، ساماندهی کند؛ به طوری که بعد از انقلاب اسلامی، مجوز امحا و انتقال برخی از ردیف‌های اوراق و اسناد خود را از سازمان مذکور اخذ کرده و در همین راستا، در سال‌های ۱۳۶۹-۱۳۷۰ ش. ۱۹۹۰-۱۹۹۱ م. بخشی از پرونده‌های راکد قوه قضائیه، به سازمان اسناد ملی ایران تحویل شده است.

اهمیت و جایگاه سوابق قوه قضائیه

در اهمیت سوابق و نقش آنها در هر سازمان، شکی نیست؛ اما از آنجا که سوابق موجود در قوه قضائیه، مدارکی است که در مراحل مختلف دادرسی در محاکم، موجب اثبات حق قرار می‌گیرند و له یا علیه افراد یا اشخاص حقیقی و حقوقی عام و خاص واقع می‌شوند، اهمیت و ارزش آرشیوی آنها دو چندان است و چون ماهیت کار قوه قضائیه، تولید سوابق و پرونده‌هاست، بیش‌ترین اسناد کشور را در بایگانی‌های خود جای داده است؛ به طوری که طبق برآوردها، هم اینک حدود ۱۶۰ میلیون پرونده در بایگانی‌های راکد قوه قضائیه، در سراسر کشور وجود دارد که اگر به طور میانگین، محتویات هر پرونده در حدود ۵۰ برگ منظور شود، قریب به ۸ میلیارد برگ سابقه در بایگانی‌های دادگستری‌های سراسر کشور نگهداری می‌شود. اما آنچه قابل توجه و چشمگیر است، وجود اسناد بسیار مهمی در بین سوابق قضائی است که تا به حال در هیچیک از مجامع علمی مطرح نگردیده است و مسلماً شناسائی و انتشار آنها، می‌تواند مباحث تاریخی کشور، علی‌الخصوص تاریخ معاصر را تحت‌الشعاع قرار دهد. نمونه‌هایی از این اسناد، اخیراً بازیابی و منتشر

شده و یا در دست انتشار می‌باشد.^۵ برای آشنائی بیش‌تر با اسناد موجود در بایگانی‌های راکد قوه قضائیه، به ردیف‌هایی از این اسناد اشاره و سپس تصاویر چند مورد از آنها ارائه می‌شود:

- رونوشت یا اصل برخی از فرمان‌های شاهان قاجار از جمله محمدشاه، ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه.

- اسناد مربوط به بانک‌های ایرانی و خارجی همچون بانک ایران و عثمانی، بانک ایران و روس، بانک شاهنشاهی، بانک پهلوی، و بانک ملی ایران.

- اسناد مربوط به تجارتخانه‌ها و شرکت‌های خارجی و روابط تجاری ایران با کشورهای مختلف، همانند روابط تجاری ایران و روس، اسناد کمپانی شیلات ایران و شوروی، شرکت ایران و روس، کمپانی ایران سوترانس، ارزمانف، کمپانی شرق، کمپانی روس ترانزیت، تجارتخانه طومانیانس، تجارتخانه بوشنداس، تجارتخانه کاستکیان، تجارتخانه ژبرت و انکهاور، شرکت عمومی و شرکت راه استار - اسناد مربوط به شخصیت‌های مهم همچون شیخ فضل‌الله نوری، آیت‌الله سیدحسن مدرس، دکتر محمد مصدق، مسعود میرزا ظل‌السلطان، عضدالسلطان، دکتر میلسپو و بسیاری از شاهزادگان و افراد برجسته لشگری و کشوری که به نوعی پایشان به محاکم قضائی باز شده بوده است.

- اسناد مربوط به اقلیتها از جمله زرتشتیان، یهودیان و مسیحیان.

- اسناد مربوط به کالاهای قاچاق، همانند سوابق مطروحه در اداره گمرک آبادان، آذربایجان،

خراسان، کردستان و...

- اسناد مربوط به وزارتخانه‌های دولتی از جمله امور خارجه، پست، جنگ، دارائی، کشور و...
- اسناد مربوط به قناتها همانند قنات پونک، محمدآباد، کرج، حسن آباد، سبزوار و...
- اسناد مربوط به وقف و وقفیات از جمله سوابق مطروحه در اداره اوقاف اصفهان، گیلان، کرمانشاه، قزوین، تبریز، تهران، خراسان و...
- و هزاران سوابق مربوط به دعاوی ملکی و مالی مطروحه در شهرهای مختلف ایران.

پی‌نوشتها :

- ۱- منوچهر امیرشاهی، *مبانی مدیریت اسناد*، چاپ ۶ (تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۷)، ص ۱.
- ۲- «گفتگو با دکتر پیروز مجتهدزاده» *گنجینه اسناد*، سال هشتم، دفتر سوم و چهارم، (پائیز و زمستان ۱۳۷۷)، صص ۱۱۶-۱۱۷.

۳- محسن صبا، *اصول بایگانی* (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷)، ص ۴.

۴- سوابق و اسناد موجود در اداره اسناد و بایگانی راکد قوه قضائیه.

۵- حسین زرینی. «سندی نویافته از پنجاه و سه نفر»، *زمانه* (ماهنامه اندیشه و تاریخ سیاسی ایران)، سال چهارم، شماره ۳۸ (آبانماه ۱۳۸۴)، صص ۱-۱۳؛ برای اطلاع بیشتر ر.ک: همان شخص «بازخوانی فرمانی از مظفرالدین شاه قاجار» *گنجینه اسناد*، سال پانزدهم، دفتر چهارم، (زمستان ۱۳۸۴)، صص ۵-۸؛ همان شخص «ردپای مشروطه در بایگانیهای راکد قوه قضائیه» *فصلنامه تاریخ معاصر ایران*، سال دهم، شماره ۳۸ (تابستان ۱۳۸۵)؛ همان شخص «فدائیان اسلام و فرجام هژیر» *مجموعه مقالات همایش بزرگداشت پنجاهمین سالگرد شهادت نواب صفوی و فدائیان اسلام*، به کوشش رحیم نیکبخت. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴-۱۳۸۵.